

УДК 347.51

Володимир Примаєк,

кандидат юридичних наук

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються окремі аспекти забезпечення реалізації принципу справедливості у контексті функціонування механізму цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, справедливість, принцип повного відшкодування шкоди.

Справедливість, безперечно, цілком обґрунтовано вважається головною ознакою природного права і визначальним критерієм належних, відповідних духу природно-правових настанов, законотворення та правозастосування — причому абсолютно у всіх сферах правового регулювання. З огляду на характер впливу відповідних санкцій на інтереси учасників охоронних правовідносин чи не найчастіше зазначений морально-правовий імператив згадується у контексті нормативно-правового закріплення різноманітних елементів механізму юридичної відповідальності — будучи, як правило, розглянутим або крізь призму такого «принципу-двійника», як принцип пропорційності, або у зв'язку зі спорідненими за своїм природно-правовим походженням, нерідко супровідними (з огляду на виконувану в конкретній правовій ситуації юридико-технічну функцію), засадами добросовісності, розумності, гуманізму тощо. Проте у спеціальній літературі з питань розвитку інституту цивільно-правової відповідальності згаданим аспектам практичного втілення принципу справедливості, а також конкретизації її вияву при визначенні розміру майнового стягнення, що накладається на правопорушника, не завжди дається всебічна оцінка. Головною причиною окресленого стану речей, на нашу думку, є певний відрив наукового аналізу проблематики змісту та конкретних виявів справедливості від того каркасу, який мали б становити науково обґрунтовані уявлення про природне право, ефективність правового регулювання і застосування норм права, а так само відповідні ознаки галузевого методу і предмета правового регулювання цивільних відносин.

Вищезазначене вимагає дослідження змісту, а також форм і способів втілення принципу справедливості у статистиці законодавчої регламентації та динаміці функціонування механізму цивільно-правової відповідальності. Під останнім ми будемо розуміти сукупність правових засобів, застосування яких визначає особливості правового становища учасників відповідного різновиду охоронних цивільних відносин з метою забезпечення справедливо-го (морально виправданого та розумно обґрунтованого) балансу інтересів зазначених осіб, а також ширшого кола приватних та публічних інтересів, що стикаються або взаємодіють при застосуванні тих чи інших компенсаційно-майнових санкцій. Ключове місце у згаданому механізмі посідають юридико-фактична підстава та умови, за яких виникають правовідносини цивільної відповідальності, а також чинники, котрі або певним чином впливають на визначення конкретного розміру майнового стягнення, що покладається на зобов'язаного суб'єкта, або взагалі усувають правову можливість реалізації означеного способу цивільно-правового захисту, принципово унеможливаючи обтяження правопорушника обов'язком зі сплати будь-якої компенсації на користь потерпілої сторони.

На нашу думку, саме у цих «больових» точках найбільш рельєфно виявляється рівень узгодженості правового регулювання і судової практики з імперативними вимогами справедливості як правового принципу і засади цивільного законодавства — і передусім, звичайно, у тих випадках, коли істотні особливості певної групи учасників цивільних відносин або специфіка проваджуваної ними діяльності спо-

нукає законодавця до закріплення за таким колом осіб спеціального правового статусу (саме як ймовірних суб'єктів цивільно-правової відповідальності). Адже зазначений статус, а інколи й безпосередній об'єкт порушених правовідносин (причому, грошового зобов'язання) можуть передбачати порівняно суворішу, або, навпаки, у певному розумінні привілейовану відповідальність боржника — серед іншого: а) у плані визначення ролі й змісту її суб'єктивної умови — йдеться як про виключення останньої зі складу умов цивільної відповідальності, так і про обмеження можливості її застосування окремими ступенями вини правопорушника, або, навпаки, поширення відповідальності навіть на випадки порушення чужого суб'єктивного права внаслідок впливу обставин непереборної сили; б) щодо визначення обсягу належної кредиторів компенсації, яка може бути визначена конкретними розмірами штрафних санкцій (наприклад, за порушення окремих норм законодавства про захист прав споживачів, господарських зобов'язань за участі суб'єктів господарювання державного сектору економіки, транспортних організацій тощо), обмежена розміром реальних збитків, виключної неустойки тощо, або збільшена внаслідок застосування штрафної неустойки чи запровадження стягнень, кратних вартості фактично завданої потерпілому матеріальної шкоди (як це має місце у окремих випадках недійсності правочинів).

Загалом можна доволі впевнено стверджувати, що уявлення про справедливість цивільно-правової відповідальності міцно пов'язане зі змістом двох основоположних засад, що визначають зміст, функції і структурну побудову однойменного правового інституту — маємо на увазі принцип повного відшкодування завданої шкоди і принцип вини. Тому будь-який відступ від цих відправних постулатів має спиратися на беззаперечно вагоме моральне і фактичне підґрунтя. Водночас самим лише зваженим рішенням законодавця проблема визначення справедливого розміру цивільно-правової відповідальності не вичерпується, оскільки в ряді юридичних ситуацій безпосередня міра такого відхилення (надто від принципу повного відшкодування) може бути визначена тільки судом, що розглядає справу, на підставі об'єктивної оцінки всіх обставин, що мають істотне значення для інтересів

сторін. Наочним прикладом цього можуть слугувати законодавчі положення про відшкодування моральної шкоди, правові норми, що уможливають у деліктних зобов'язаннях часткове або повне звільнення від відповідальності особи, яка діяла в стані крайньої необхідності, а так само зменшення належного потерпілому відшкодування залежно від матеріального становища суб'єкта відповідальності — фізичної особи; у договірних зобов'язаннях у порушеному контексті варто, серед іншого, згадати норму, що закріплює підстави для зменшення судом розміру неустойки.

Аналізуючи поєднання принципів повного відшкодування шкоди та відповідальності за вину як, умовно кажучи, форм абсолютного втілення справедливості у відносинах цивільно-правової відповідальності юридично і фактично рівних суб'єктів, можна дійти висновку, що зазначена справедливість ґрунтується: а) на розумному припущенні про рівність фактичних можливостей і формально-юридичного статусу заінтересованих осіб, а так само порівняно незначну за звичайних обставин імовірність випадкового заподіяння шкоди одним учасником цивільних відносин іншому; б) на зацікавленості суспільства у стимулюванні всіх осіб додержуватися вимог добросовісності та інших моральних імперативів. Тому коли спостерігається виражений дисбаланс у можливостях сторін, або статистично підвищений ризик випадкового завдання шкоди, або на перший план виходить завдання акцентованого утвердження моральності та запобігання найбільш брутальним виявам недобросовісної поведінки, або прийнятний для демократичного суспільства публічний інтерес спонукає до запровадження своєрідних юридичних «протекторів» у відносинах відповідальності певних категорій публічних юридичних осіб, суб'єктів окремих видів діяльності тощо, тоді законодавець має враховувати об'єктивну необхідність вдаватися до адекватного балансування інтересів сторін за допомогою певного відступу від принципу повного відшкодування та засади вини. Крім того, сама природа такого заходу цивільної відповідальності, як компенсація моральної шкоди, виключає можливість визначення розміру стягнення, що покладається на боржни-

ка, шляхом прямолінійного застосування принципу повного відшкодування.

Отже, у законотворенні й при практичному застосуванні заходів цивільно-правової відповідальності проблема справедливості загострюється кожного разу, коли виниклий внаслідок вчинення правопорушення конфлікт інтересів заінтересованих осіб виявляється неможливим вирішити в межах двох загальних засад — повного відшкодування і відповідальності за вину, а крім того — ще й у рамках загального правила про персональний характер майнової відповідальності безпосереднього порушника чужого суб'єктивного цивільного права. У останньому випадку, до речі, ефективними і справедливими інструментами розв'язання правового конфлікту подекуди можуть виявитися такі засоби, як субсидіарна чи солідарна відповідальність, регресні зобов'язання тощо. Проте не завжди, оскільки доводи справедливості здатні зумовлювати як об'єктивну доцільність, так і моральну належність визначення єдиним можливим суб'єктом цивільно-правової відповідальності особи, що є відмінною від правопорушника — кінцевого призвідника шкоди. При цьому справедливість законодавчого вирішення порушеної проблеми постає як обов'язкова передумова ефективності, результативності, дії механізму цивільно-правової відповідальності.

Вважаємо, що наведені міркування засвідчують наявність у справедливості міцного об'єктивного підґрунтя, придатного для вироблення так само об'єктивних, й водночас легітимованих суспільною мораллю, критеріїв належного, морально виправданого, правового регулювання й правозастосування.

При цьому в контексті дослідження особливостей втілення справедливості у правовій сфері загалом і у правовідносинах цивільної відповідальності зокрема доречно виходити з таких відправних моментів.

По-перше, справедливість є іманентною властивістю права, що впливає з самої його природи, а тому в науковому пошуку адекватних її природно-правовій суті визначень і критеріїв встановлення необхідно спиратися на виявлення об'єктивних закономірностей розвитку соціуму, різних сфер його життєдіяльності, правових інститутів [1]; у розрізі дослідження питання щодо справедливості

механізму правового регулювання зазначене передбачає, зокрема, дослідження змісту відповідного кола суспільних відносин, функціонального призначення тих чи інших правових засобів, установлення чинників, що визначають ефективність правового регулювання [2].

По-друге, проблема справедливості актуалізується і вирішується у сфері конфлікту та подальшого балансування, або врівноваження, суперечних одне одному інтересів суб'єктів права [3].

По-третє, справедливість, будучи передовсім моральною категорією [4], належить також і до сутнісних аспектів верховенства права [5], а тому розкриття змісту принципу справедливості та забезпечення його реалізації у нормах цивільного законодавства і безпосередньо у цивільних правовідносинах потребує комплексного аналізу взаємодії всіх тих ключових елементів, які в кінцевому підсумку конституують верховенство права як визначальний правовий феномен. Серед іншого, йдеться про правову охорону людської гідності, котра посідає центральне місце у системі правових цінностей демократичного суспільства, надання суб'єктам права ефективних засобів юридичного захисту, підтримання правової визначеності тощо.

По-четверте, хоча «концепт справедливості як розумної розмірності, еквівалентності, упорядкованої рівності й нерівності» (М. В. Пресняков) має у певному розумінні позачасовий характер [6], реальне утвердження правової справедливості неможливе без додержання творчого підходу до правозастосування [7], що, своєю чергою, не може не сприяти утвердженню в науковій думці ідеї про доцільність визнання судового прецеденту як своєрідного джерела права [8].

Водночас у методологічному плані, напевне, варто брати до уваги й те, що для висвітлення суті природного права, а отже, і справедливості, істотне значення має зважене використання так званого інтуїтивного методу [9] пізнання правових явищ, оскільки, як слушно зазначав Х. Хубман, властиве людині правове чуття дозволяє розкрити ціннісний зміст будь-якої ситуації [10]. Пояснення цьому можна пропонувати різні, але, врешті-решт, визначальним є той факт, що для правильного розв'язання правового спору вирішального значення нерідко набуває не та чи інша інтерпре-

тація правових норм і відповідна їм кваліфікація обставин справи, а вельми особисте відчуття справедливого, що притаманне персонально судді, який особисто здійснює судові провадження [11]. З огляду на це важливо враховувати, що, говорячи про природне право, ми неминуче звертаємося до сфери трансцендентального, тому й виняткова узагальненість поняття «справедливість», контрастно поєднана з гранично конкретною формою її об'єктивного втілення у кожній окремій життєвій ситуації, зумовлює необхідність визначення суті справедливості передусім на основі певного суспільного консенсусу. І зазначений стан речей є цілком закономірним — адже оскільки право є глибоко моральним явищем, остільки й визначальні природно-правові феномени, що, своєю чергою, мають чітке моральне забарвлення, вельми виразно тяжіють до сфери апріорно-трансцендентального, конкретизуючись, набуваючи у кожній окремій справі індивідуальних ознак не так завдяки використанню тих чи інших об'єктивних критеріїв, як через співвіднесення певних обставин з суто ідеальними цінностями, закладеними у самій природі людини. Ймовірно, саме тому в площині практичного правозастосування посилення на критерії справедливості, добросовісності й розумності, як правило, не потребують додаткової розшифровки — яскравим прикладом такого роду цілісного сприйняття як онтологічної, так і ціннісної [12] суті права незмінно слугують рішення Європейського суду з прав людини в частині присудження компенсацій за завдану заявникам моральну шкоду, а подекуди і рішення Верховного Суду України з зазначеного питання.

Отже, найбільш виразно та ж таки справедливість виконує притаманну праву регулятивну функцію у тих випадках, коли суди здійснюють судочинство, спіраючись на норми, що закріплюють переважно оцінні критерії чи то юридичної кваліфікації певних обставин, чи то визначення правових наслідків різноманітних актів суб'єктів права. Тобто, чим більшим є простір для судового розсуду, тим вагомішого значення набуває питання про встановлення і додержання належною мірою уніфікованих і водночас придатних для використання за наявних обставин критеріїв справедливості.

З цього погляду цілком доречним виглядає наголошування дослідниками інституту відшкодування моральної шкоди на вирішальній ролі судової практики у встановленні належних підходів до визначення справедливих розмірів відповідних компенсацій, що мають стягуватися на користь потерпілих [13]. Інша річ, що, виходячи зі своєї індивідуальної правосвідомості, кожна особа може або більшою чи меншою мірою погоджуватися з запропонованою юрисдикційним органом кваліфікацією певного заходу (розміру відповідальності зокрема) як справедливого, або, навпаки, заперечувати обґрунтованість зазначеної оцінки. Втім, це жодним чином не спростовує загалом морального, а тому й питомо консенсусного [14] характеру природно-правової справедливості (принаймні у її практичному переломленні), що вельми рельєфно увиразнюється у перебігу апеляційного та касаційного перегляду судових актів, коли суди вищих інстанцій вдаються до корегування рішень, ухвалених нижчими судами. Так — через забезпечення єдності судової практики у справах однакової категорії — формується юридичний консенсус щодо моральності певного способу вирішення правового спору.

При цьому, однак, внутрішнє переконавання суб'єкта правозастосування щодо справедливості ухваленого ним правового акта має формуватися на основі врахування всіх істотних обставин справи, цілей правового регулювання відповідного різновиду суспільних відносин, а також особливостей дії правового засобу, що підлягає застосуванню. Це, своєю чергою, означає, що безпосередньо самі елементи механізму правового регулювання, будучи розглянутими у контексті кожної конкретної життєвої ситуації, дають змогу виробити достатньо чіткі критерії справедливості, яких так потребує практика правозастосування.

Водночас ефективність законодавчої регламентації певного кола суспільних відносин вирішальною мірою визначається належним урахуванням особливостей предмета і методу правового регулювання. З цього погляду впадає в око природна кореляція властивих методу об'єктивного цивільного права ознак юридичної рівності, автономності й координації з характерним для справедливості балансом прав та інтересів сторін —

адже згадані ознаки методу цивільно-правового регулювання постають водночас і як гарантії, і як критерії належного врівноважування протилежних інтересів, розумного зважування юридичних і фактичних можливостей сторін.

Звичайно, врахування специфіки галузевих предмета і методу як таке ще не гарантує втілення вимог справедливості у нормах права та при вирішенні спорів — так, нехтування міркуваннями розумності й добросовісності може призводити до перетворення відправного постулату юридичної рівності у карт-бланш для вияву сваволі сильнішого учасника цивільних відносин. Проте за умови тлумачення цивільно-правових приписів крізь призму цілої сукупності взаємопов'язаних моральних імперативів справедливості постає як віддзеркалення самої суті цивільного права, закономірний результат послідовного втілення властивого цій галузі методу правового регулювання, що як такий оптимальним чином забезпечує встановлення (у регулятивних правовідносинах) або відновлення (у охоронних правовідносинах цивільної відповідальності) природного балансу прав та інтересів юридично рівних суб'єктів, зважаючи водночас на основоположну роль ключових моральних настанов (зокрема, через урахування ступеня виявленої сторонами добросовісності, а також безперечної пріоритетності завдань із захисту людської гідності та утвердження гуманізму) і суспільну вагу низки найбільш соціально значимих чинників (захист об'єктивно слабшої сторони правовідносин тощо).

Таким чином, пошук зримих критеріїв справедливості спонукає нас до побудови такої системи координат, у якій орієнтирами слугують провідні морально-правові цінності, предмет і метод правового регулювання, правові засоби, що підлягають застосуванню, та фактичні обставини справи. Інтегральною складовою тут слугуватиме та міра належного, віднайти яку можна в межах наукового аналізу пропорційності, яку часто розглядають як певною мірою самостійний, але напругу пов'язаний зі справедливостю принцип.

При цьому в практичній діяльності можна послуговатися сформульованими Б. Шлинком підходами до визначення пропорційності, в основу яких покла-

дена своєрідна верифікація мети правового регулювання, наявних фактів та пов'язаних з ними цінностей, тестування залучених правових засобів на предмет їх придатності й необхідності, підсумкове балансування сукупності виявлених цілей, прав та інтересів [15]. У відповідному концептуальному контексті завершальним етапом визначення розміру справедливого стягнення (компенсації) за вчинене цивільне правопорушення можна було б вважати таке балансування прав та інтересів сторін, при якому на шальках терезів опиняються: з одного боку, право потерпілої особи на захист відповідно до положень принципу повного відшкодування завданої шкоди та засади свободи договору, а з іншого — людська гідність, що переломлюється крізь право конкретної фізичної особи, відповідальної за завдану шкоду, на гідний рівень життя, а крім того, ймовірно, й інші цінності, у тому числі й нематеріальні.

Для знаходження справедливого балансу в цій ситуації корисним може бути і звернення до запропонованого Р. Алексі алгоритму, який передбачає: по-перше, визначення ступеню погіршення становища однієї сторони у разі якщо виграє інша; по-друге, визначення ступеня погіршення другої сторони у разі якщо виграє перша; по-третє, винесення судження про те, чи є перемога однієї сторони достатньо важливою для того, щоб виправдати погіршення становища сторони, що прогнала [16]. Скориставшись наведеним алгоритмом суб'єкт правозастосування має визначити прийнятну міру, порядок і спосіб перекладання на боржника тягаря майнових наслідків вчиненого правопорушення. Серед іншого, може йтися про зменшення розміру надмірно великої неустойки (так само як і невиправдано великого обсягу штрафних санкцій будь-якого іншого виду), розстрочку або відстрочення сплати присутньої суми.

На нашу думку, використання такого підходу в контексті розвитку відносин цивільно-правової відповідальності спонукає до висновку про неприпустимість покладання на фізичну особу явно непосильного для неї (з урахуванням її зобов'язань перед особами, яким вона надає утримання згідно із законом), хоча й адекватного фактичним втратам потерпілого, компенсаційного тягаря. Однак справедливість зазначеного умовиводу

може бути поставлена під сумнів у ситуації, коли: а) внаслідок вчиненого правопорушення майновий стан потерпілої особи (так само з урахуванням фактичного виконання нею своїх обов'язків щодо утримання інших фізичних осіб) вочевидь поступається матеріальним можливостям суб'єкта відповідальності; б) стягнення відшкодування, розмір якого передбачається зменшити відповідно до майнового становища боржника, не забезпечуватиме кредиторів навіть рівня життя, відповідного мінімальним соціальним стандартам.

На підставі викладеного можна дійти таких **висновків**.

1. Справедливість норм позитивного цивільного права і актів їх застосування полягає у відповідності змісту матеріально-правових засобів, процесуальної форми та практики їх застосування об'єктивним закономірностям побудови такої системи правового регулювання суспільних відносин, метою функціонування якої є підтримання оптимального балансу прав та інтересів учасників цивільних відносин, публічних і приватних інтересів, визначеного з урахуванням мети утвердження у правовідносинах будь-якого виду безперечного примату людської гідності, засад розумності та добросовісності. У сфері законодавчої регламентації цивільних відносин загалом і відносин цивільно-правової відповідальності зокрема такого роду закономірності жорстко детерміновані особливостями предмету і методу цивільного права, а також специфікою суб'єктного складу окремих різновидів цивільних відносин (юридично значимими відмінностями у можливостях різних категорій осіб насамперед). Саме врахування перелічених чинників визначає основні характеристики механізму цивільно-правової відповідальності — зокрема, порядок і правові наслідки застосування її санкцій, утвердження принципів повного відшкодування завданої шкоди і вини як основних форм втілення справедливості у нормах інституту цивільної відповідальності, а подекуди і необхідність запровадження обмежень щодо застосування зазначених принципів або обсягу їх дії.

2. Справедливість у праві слід розглядати, з одного боку, в контексті зумовленості її суті, змісту і критеріїв об'єктивними закономірностями розвитку суспіль-

ства, в якому основними цінностями вважаються людська гідність, права і свободи людини, а з іншого — крізь призму суб'єктивних переживань і переконань високоморальної особистості, спроможної усвідомлювати характер згаданих закономірностей суспільного буття.

Оскільки закономірності розвитку правових явищ втілюються у притаманних їм функціях, можна стверджувати, що справедливість дії інституту цивільно-правової відповідальності має гарантуватися насамперед обґрунтованим теоретичним визначенням, належним законодавчим закріпленням та ефективною реалізацією властивих їй функцій. При цьому, враховуючи гранично визначену суть майнового інтересу особи, потерпілої від цивільного правопорушення, та формально-юридичну рівність сторін у відносинах цивільної відповідальності можна дійти висновку про недоцільність і неможливість сталого виконання цивільно-правовою відповідальністю яких-небудь інших функцій, окрім компенсаційної та похідної від неї забезпечувальної (щодо прав та інтересів суб'єктів цивільного права) або запобіжної (щодо ймовірних правопорушень). Тож основною гарантією додержання справедливості при визначенні належного розміру цивільно-правової відповідальності є орієнтація на застосування всього комплексу правових засобів, спрямованих на реалізацію компенсаційної та запобіжної функцій зазначеного різновиду юридичної відповідальності.

3. Справедливості, з одного боку, іманентно притаманна властивість пропорційності, розмірності у збалансуванні прав та інтересів усіх заінтересованих осіб, приватних та публічних інтересів, а з іншого — спрямованість на утвердження стандартів розумної та добросовісної поведінки. Тому справедливим слід вважати такий розмір компенсації за порушення чужого цивільного права, який, з одного боку, сприяє якомога повнішому усуненню з майнової та немайнової сфер потерпілого негативних наслідків вчиненого правопорушення, а з іншого — запобігає створенню правової ситуації, в якій внаслідок застосування до боржника компенсаційно-майнових санкцій: а) кредитор виявляється у значно більш виграшному становищі порівняно з тим,

в якому він перебував би за відсутності порушення належного йому суб'єктивного цивільного права; б) боржник, що є фізичною особою, опиняється в матеріальному становищі, яке принижує людську гідність, тоді як майнове становище кредитора, а також характер завданих йому матеріальних чи немайнових втрат не вимагають покладання на зобов'язану особу настільки обтяжливого для неї стягнення.

Зважаючи на вищевикладене у кожному випадку порушення, наприклад, суб'єктивних майнових цивільних прав, справедливість зумовлює необхідність зіставлення розміру відповідальності боржника та фактично встановлених або розумно передбачуваних матеріальних втрат кредитора. У такий спосіб засада справедливості, серед іншого, виконує функцію природного обмежувача дії принципу свободи договору, усуваючи ймовірні наслідки як нерозумного волевиявлення боржника, що погодився на встановлення необґрунтовано завищених санкцій, так і недобросовісності кредитора, який прагне скористатися перевагами свого становища (у тому числі й одержаними внаслідок нерозумного ведення власних справ іншою стороною) для вочевидь непомірного збагачення за рахунок необачного боржника.

4. Справедливість не лише спирається на повагу до людської гідності [17], а й передбачає визнання її першості серед інших об'єктів правової охорони, а тому суб'єкт правозастосування зобов'язаний вживати заходів з метою уникнення ситуації надмірного погіршення майнового становища правопорушника внаслідок вжиття до нього того чи іншого заходу цивільно-правової відповідальності. При цьому надмірним у кожному випадку можна вважати той обсяг стягнення, який, будучи узгодженим з метою, завданнями і функціями зазначеного правового засобу, принципом повного відшкодування шкоди зокрема, тим не менш, у разі виконання судового рішення спри-

чинить істотне погіршення майнового становища зобов'язаної фізичної особи та її утриманців порівняно з ustalеними в суспільстві звичайними стандартами матеріального забезпечення фізичних осіб — однак тільки за тієї неодмінної умови, що такого роду обмеження розміру стягнення не призведе до аналогічного погіршення майнового становища фізичної особи — кредитора та його власних утриманців.

5. Справедливість визначається балансом не лише інтересів, а й можливостей всіх заінтересованих осіб, а тому може вимагати: а) додержання як кредиторами, так і боржниками, що належать до юридичних осіб чи суб'єктів господарської діяльності, порівняно суворіших (щодо фізичних осіб, які не є підприємцями) критеріїв доведення, відповідно: або фактичної наявності окремих умов цивільно-правової відповідальності зобов'язаної особи (насамперед йдеться про шкоду та характер її причинної зумовленості), або обставин, які звільняють від відповідальності (випадковість завдання шкоди зокрема); б) виключення вини зі складу умов відповідальності окремих суб'єктів, що є носіями того чи іншого спеціального правового статусу — суб'єктів певних видів ризикової діяльності; в) законодавчого встановлення порівняно жорсткіших санкцій за правопорушення, вчинені сильнішою стороною порушених договірних відносин.

У цій статті нами було висвітлено лише найбільш загальні методологічні підходи до визначення особливостей змісту та форм дії принципу справедливості при побудові і функціонуванні механізму правового регулювання відносин цивільно-правової відповідальності. Водночас перспективними напрямками наступного наукового пошуку в зазначеній сфері є дослідження специфіки реалізації справедливості у контексті відповідальності учасників конкретних різновидів цивільних відносин.

ПРИМІТКИ

1. Аракелян А. Ю. Справедливість в російському громадянському праві : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Ю. Аракелян ; Кубанский гос. аграр. ун-т. — Краснодар, 2008. — 26 с.

2. Рабінович С. Поняття природного права — невід'ємна складова предмету юридичної науки / С. Рабінович // Право України. — 2010. — № 1. — С. 62—67.

3. Лапорта Ф. Глобализация и верховенство права. Некоторые сомнения вестфальца / Ф. Лапорта // Проблемы філософії права. — 2006. — Т. IV—V. — С. 34—39; Полянський Т. Справедливість і заборона зловживання правом / Т. Полянський // Соціогуманітарні проблеми людини. — 2010. — № 5. — С. 83—91.
4. Романов А. К. Правовая система Англии / А. К. Романов. — М. : Дело, 2002. — С. 34; Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Самохвалов ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. — К., 2008. — 18 с.
5. Шевчук С. Доктрина верховенства права та конституціоналізму: історична генеза і співвідношення / С. Шевчук // Право України. — 2010. — № 3. — С. 52—63; Музика І. В. Принципи верховенства права: сучасний погляд на проблему крізь призму кантівського праворозуміння / І. В. Музика // Проблеми філософії права. — 2008/2009. — Т. VI—VII. — С. 112—117.
6. Пресняков М. В. Конституционный принцип справедливости: юридическая природа и нормативное содержание : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. юрид. наук : 12.00.02 / М. В. Пресняков. — Саратов, 2010. — 45 с.
7. Васильчук В. О. Справедливість як духовна основа права / В. О. Васильчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. — Вип. 273. — Чернівці : Рута, 2005. — С. 5—9.
8. Майданик Р. Загальна характеристика судового прецеденту в праві України / Р. Майданик // Юридична Україна. — 2012. — № 12. — С. 41—50.
9. Довгерт А. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права / А. Довгерт // Університетські наукові записки. — 2007. — № 2. — С. 83—89.
10. Точка зору Х. Хубмана наводиться згідно з джерелом: Четвернин В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. — М. : Наука, 1988. — С. 102.
11. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус ; пер. Р. Корнута. — К. : Реферат, 2004. — С. 32.
12. Аракелян А. Ю. Зазнач. праця.
13. Див., напр.: Сиротенко С. Є. Деякі теоретико-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С. Є. Сиротенко // Вісник Верховного Суду України. — 2002. — № 6. — С. 44; Карномазов А. И. Гражданско-правовое регулирование определения размера компенсации морального вреда : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. И. Карномазов. — Самара, 2010. — 26 с.
14. Циппеліус Р. Зазнач. праця. — С. 31, 32.
15. Шлинк Б. К проблеме баланса фундаментальных прав и общественных целей / Б. Шлинк // Сравнительное конституционное обозрение. — 2012. — № 2. — С. 56—76.
16. Думка Р. Алексі наводиться згідно з джерелом: Шлинк Б. К проблеме баланса фундаментальных прав и общественных целей / Б. Шлинк // Сравнительное конституционное обозрение. — 2012. — № 2. — С. 56—76.
17. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософський аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.12 / О. В. Грищук ; Національна юрид. академія України імені Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 36 с.

Примак Владимир. Принцип справедливости в гражданско-правовой ответственности.

В статье рассматриваются отдельные аспекты обеспечения реализации принципа справедливости в контексте функционирования механизма гражданско-правовой ответственности.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, справедливость, принцип полного возмещения причиненного вреда.

Primak Volodymyr. The principle of justice in the civil liability.

The article deals with some aspects of ensuring the implementation of the principle of justice in the context of functioning of the mechanism of civil liability.

Key words: civil responsibility, justice, the principle of full compensation for the damage.